

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

В. В. Вісин

КЛАСИФІКАЦІЯ ВОЛИНСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ — ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)

***Ключові слова:** кооперація, Волинь, споживчі товариства, кредитні кооперативи, виробничі кооперативи.*

***Ключевые слова:** кооперація, Волинь, потребительские общества, кредитные кооперативы, производственные кооперативы.*

***Key words:** co-operation, Volyn, consumer societies, credit cooperative stores, production cooperative stores.*

В умовах відродження кооперативної системи України особливого значення набуває класифікація кооперативних установ. Науково виважена, правильна систематизація дозволяє не лише розпізнати велике розмаїття кооперативів, а й сформулювати в державі кооперативну мережу, яка відповідала б міжнародним стандартам.

Проблеми класифікації кооперативів вивчали класики кооперації Г. Кауфман [1, с. 31], М. Туган-Барановський [1, с. 33–34], Б. Мартос [2, с. 27], О. Чаянов [3], сучасні вітчизняні вчені В. Гончаренко [4], Ф. Горбонос [5], С. Гелей [2]. Однак і досі залишаються невирішеними деякі теоретико-методологічні питання наукової класифікації кооперативів. Недостатньо вивчений досвід класифікації регіональних кооперативів у період з кінця ХІХ до першої третини ХХ століття. Сьогодні немає конкретного дослідження, яке б чітко визначало структуру волинських кооперативів у часи Російської імперії та періоду Другої Речі Посполитої.

Метою дослідження є систематизація і класифікація кооперативних установ, які діяли на терені Волині у другій половині ХІХ — першій третині ХХ ст.

У процесі еволюції волинські кооперативи систематизувалися згідно з тією класифікацією, яка діяла у певний історичний період та за відповідного державно-політичного режиму. З другої половини XIX ст. до 1917 р. Волинь перебувала у складі Російської імперії. Тут існували такі види кооперативів: кредитні (ощадно-позичкові товариства, кредитні товариства, земські каси дрібного кредиту), споживчі, сільськогосподарські (сільськогосподарські асоціації і сільськогосподарські товариства), трудові артілі. У сільськогосподарській кооперації найбільшого поширення набули товариства та асоціації. Асоціації поширювали теоретичні відомості, нові способи господарювання, знаряддя і машини, влаштовували дослідні станції, поля, ферми й сади, здійснювали посередництво, організовували виставки, аукціони, склади тощо. Товариства сприяли сільським господарям у придбанні необхідних для господарства предметів та в збуті продукції; надавали позики під забезпечення товарами, прийнятими на комісію для продажу, отримували позики під ті ж товари у різних кредитних установах. Товариства поділялися на універсальні (що сприяли сільському господарству взагалі) та спеціалізовані (кооперативи зі збуту хліба, хмелю, молочарські та пасічницькі спілки). Вони також були центральні (поширювали діяльність на всю Російську імперію) та місцеві.

Слід відзначити, що надзвичайно важливу роль у розвитку кредитної і споживчої кооперації відігравали кооперативні об'єднання (союзи). В Україні вони активно почали створюватися у період першої світової війни. Деякі з них діяли на всю губернію, інші охоплювали повіт чи й менші райони. Так, у 1917 р. був створений волинський союз кредитних кооперативів — Союзбанк. Він став організаційно-фінансовим об'єднанням другого рівня для кредитних та ощадно-позичкових товариств, а також фінансовим осередком для інших видів кооперативів краю [4, с. 168]. Сільські й міські споживчі товариства також об'єдналися у повітові союзи з головним центром — Волинським об'єднанням споживчих союзів (Губсоюзом) у м. Житомирі [6, с. 5]. У дореволюційній волинській кооперації не було розмежування між кооперативами за національним принципом. Лише з 1905 р., а особливо після 1913 р. почали проявлятися і набирати силу національні

тенденції в українській кооперації. Однак під час Першої світової та українсько-польської воєн кооперативна система краю була майже повністю зруйнована.

Зі входженням Волині до складу Польської держави кардинально змінилися умови функціонування кооперації, а також її організаційна структура. Характерною особливістю кооперативної системи Другої Речі Посполитої було те, що кооперативи ділилися за національною ознакою. На терені Волині діяли польські, українські, єврейські, німецькі кооперативи, більшість з яких належала відповідним ревізійним союзам. У 20-х роках за родом діяльності волинські кооперативні товариства ділилися на господарсько-споживчі, міські споживчі, кредитні, молочарські та інші.

Господарсько-споживчі кооперативи закуповували для села знаряддя праці, товари хатнього вжитку (гас, сірники, сіль і т. п.), промислові товари, насіння тощо і одночасно здійснювали заготівлю продуктів сільськогосподарського виробництва. З часом господарсько-споживчі кооперативи об'єднувались у повітові або окружні союзи кооперативів, створюючи двоступеневу структуру. Українські повітові союзи об'єднував кооператив третього ступеня «Центросоюз». Кредитна кооперація на Волині була представлена сільськими ощадно-позичковими товариствами (українські «райфайзенки», польські «каси Стефчика») та міськими кредитними кооперативами (повітові кредитні каси, народні банки, Українбанки). Ці товариства були кооперативами першого ступеня і підпорядковувалися своїм окружним союзам. Сільські ощадно-позичкові товариства, які діяли на принципах німецьких товариств Райфайзена, надавали середньотермінові позички своїм членам на різні господарські потреби й були найкраще пристосовані для потреб сільського господарства. Міські кредитні кооперативи мали повітовий характер і базували свою діяльність на принципах Шульце-Деліча (порівняно високий пай, необмежена відповідальність членів товариства за його зобов'язання та короткотерміновість позичок). Споживчі кооперативи забезпечували населення товарами першої необхідності, чим знижували на них ціни. Ці кооперативи також об'єднувались у союзи, утворюючи двоступеневу структуру. Виробнича кооперація Волині у ці роки була представлена лише молочарнями.

19–20 червня 1929 р. державна Кооперативна Рада у Варшаві ухвалила нову класифікацію кооперативів у всій польській державі [7]. Першу групу склали кооперативи споживачів (споживчі; житлові і будівельні; для спільного задоволення інших потреб; взаємодопомоги). До другої увійшли ощадно-позичкові кооперативи (ощадно-позичкові загальні (народні банки); рільничі («каси Стефчика», «райфайзенки»); урядовців і робітників; інші). Третю групу склали кооперативи рільників (для заupu і збуту загальні; для заupu і збуту спеціальні; молочарські; інші переробні; допоміжні (меліоративні, для спільного користування машинами, цегельні, бетонярні тощо). Четверту групу — кооперативи ремісників (сировинні; магазинові; машинові тощо). П'яту групу — кооперативи робітників і працівників (виробничі робітників і безземельників; кооперативи праці). Шосту групу склали кооперативи підприємців (промислові (для спільного ведення виробничого підприємства); торговельні (купецькі гуртівні, для спільного ведення торговельного підприємства, для заupu сировини або для збуту продуктів); різні (для спільного ведення видавничого, банкового і т. п. підприємства) [8, с. 354]. Після запровадження нової класифікації господарсько-споживчі кооперативи потрапили у категорію кооперативів загального заupu і збуту; кредитні розділилися між відділами ощадно-позичкових кооперативів. Загалом представлена класифікація поділяла кооперативи на основні групи — споживчі, виробничі, рільничі та кредитні. У 1934 р. в Польщі був прийнятий новий кооперативний закон [9]. Його метою було впорядкування кооперативної мережі за територіальним і національним принципом. Кількість ревізійних союзів у державі скоротилася з 33 до 10. У Волинському воєводстві залишилися діяти: національно мішаний Волинський кооперативний союз «Гурт», варшавський союз споживчих кооперативів «Сполем» та варшавський Союз рільничих і зарібково-господарських кооперативів [10, с. 350]. До цих союзів змушені були перейти українські кооперативи Волині, які раніше підпорядковувалися Ревізійному союзу українських кооперативів у Львові. Міські споживчі кооперативи були приєднані до «Сполема». Частина сільських і містечкових кооперативів загального заupu і збуту включив у свою систему «Гурт». Молочарські, кредитні («каси Стефчика», народні банки, Українбанки), рільничо-споживчі,

рільничо-торговельні, інші (кооперативні млини, овочеві і насінневі, шевські, кооперативні бетонярні, базари та ярмарки народного промислу, народний дім тощо) кооперативи вступили до Союзу рільничих і зарібково-господарчих кооперативів. У 1938 р. союз «Сполем» об'єднався з союзом «Гурт» [11, с. 4]. Ця структура волинської кооперації діяла до початку Другої світової війни. Зміна державної приналежності західноукраїнських земель на зламі вересня–жовтня 1939 р. призвела до ліквідації довоєнної структури західноукраїнської кооперації і запровадження радянської системи кооперації.

Таким чином, у результаті дослідження класифікаційних схем кооперативних товариств відомих теоретиків і практиків кооперативного руху, а також розгляду міжнародних, національних і регіональних систем поділу кооперативних установ, діючих у сучасному світі, можна констатувати, що поділ кооперативів за формами, типами і видами є цілком обґрунтованим. Така класифікація підтверджується і практикою кооперативного будівництва на терені Волині впродовж другої половини ХІХ століття — першої третини ХХ століття. В означений період волинські кооперативи пройшли складний шлях від утворення простих форм кооперативної самоорганізації, утвердження кооперації як вагомого фактора суспільно-господарського життя в умовах російського абсолютизму до більш складних форм у рамках національно-територіальних ревізійних союзів Польської держави. При цьому слід зазначити, що видовий поділ кооперативних товариств у цих економічних системах практично не відрізнявся. Єдина кардинальна відмінність — це поділ кооперативів за національним принципом. Якщо в умовах Російської імперії ідея національних кооперативних систем лише виношувалася теоретиками кооперації, то у Другій Речі Посполитій практично відразу з виданням ліберального кооперативного закону кооперативи створювалися за національною ознакою. Вивчення досвіду класифікації кооперативних установ у минулому необхідне для правильного, наукового розуміння соціально-економічної сутності і природи кооперативних організацій, їх місця і ролі в сучасній економічній системі суспільства. Врахування минулих успіхів і недоліків сприятиме правильному формуванню вітчизняної кооперативної структури відповідно до світових стандартів.

Джерела та література

1. Туган-Барановский М. И. Экономическая природа кооперативов и их классификация / М. И. Туган-Барановский // Курсы по кооперации / Издание под редакцией А. А. Мануилова. — М. : Тип. Т-ва И. Н. Кушнерев и К^о, 1912. — Т. 1. — С. 1–38.
2. Гелей С. Д. Теорія та історія кооперації : підручник / С. Д. Гелей, Р. Я. Пастушенко. — К. : Знання, 2006. — 513 с.
3. Чайнов А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А. В. Чайнов. — М. : Наука, 1991. — 455 с.
4. Гончаренко В. В. Становлення світової системи кредитної кооперації: теорія, методологія, практика : дис. ... д-ра екон. наук : 08.05.01 / Гончаренко Владислав Васильович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2002. — 428 с.
5. Горбонос Ф. В. Кооперація: методологічні і методичні основи / Ф. В. Горбонос. — Львів : Львівський державний аграрний університет, 2003. — 264 с.
6. Павлюк П. Волинська українська кооперація у минулому і сучасному / П. Павлюк // Волинське слово. — 1937. — 4 лютого. — С. 5–6.
7. Рішення кооперативної Ради // Кооперативна республіка. — 1929. — 1 верес. — Ч. 9. — С. 374.
8. Жук А. Обов'язуюча в Польщі класифікація кооператив / А. Жук // Кооперативна республіка. — листопад 1934. — Ч. 11. — С. 351–355.
9. Ustawa o spółdzielniach // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1934. — № 55. — Poz. 495. — S. 896–912. — Tryb dostępu: <http://www.isap.sejm.gov.pl/pdf>. — 28.10.2011.
10. Ліквідація «Гурту» // Кооперативна республіка. — 1938. — № 11. — С. 349–352.
11. Ліквідація «Гурту» // Волинське слово. — 1938. — 6 лист. — № 30. — С. 2–4.

Анотації

Висин В. В. **Классификация волинских кооперативов (вторая половина XIX — первая треть XX в.)**

В статье исследованы, систематизированы и классифицированы кооперативные учреждения, действовавшие на территории Волыни во второй половине XIX — первой трети XX в. Проанализирован и обобщен позитивный и негативный опыт классификации кооперативов.

Visin V. V. Classification of Volyn cooperative stores (late 19th — early 20th cc.)

In the article co-operative establishments, operating on territory of Volyn in the late 19th — early 20th cc. are studied, systematized and classified. Positive and negative experience of classification of cooperative stores is analysed and generalized.

М. В. Гаухман

**ПОЗИЦІЯ КОНСЕРВАТИВНО-ОХОРОННИХ СИЛ
ЩОДО УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ ПІД ЧАС
«ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ ДНІВ» 1914 Р.
(НА МАТЕРІАЛАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ)**

Ключові слова: українське питання, консервативно-охоронні сили, Тарас Шевченко.

Ключевые слова: украинский вопрос, консервативно-охранительные силы, Тарас Шевченко.

Key words: Ukrainian Question, conservative forces, Taras Shevchenko.

Символічною постаттю в українському житті початку ХХ ст. був Тарас Шевченко. Своєрідний «культ» поета виник відразу після його смерті та поширився на українську інтелігенцію та селянство впродовж другої половини ХІХ ст. [див.: 1]. Київ був символічним центром України для української громадськості та символічним центром Південно-Західного краю (офіційна назва Правобережної України) в очах монархістів, а тому місто перетворилося на арену політичного протистояння під час святкування сотої річниці поета в 1914 р.

У сучасній українській і російській історіографії політичне протистояння під час відзначення ювілею Т. Шевченка вивчається в контексті українського питання напередодні Першої світової війни [див.: 2, с. 399–400; 3, с. 137–145]. Однак наші попередники приділяли основну увагу дискусіям на шпальтах преси та засіданнях Державної Думи, присвячених українському питанню, не деталізуючи дії влади й монархічних сил, спрямовані на зрив святкування «шевченківських днів» і конструювання «української загрози». Мета нашої праці — відтворити заходи консервативно-охоронних